

ОЛЬГА
КОБИЛЯНСЬКА

Людина

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2021

Присвячено
високоповажаній
Наталі Кобринській

I

Das Reich der Lüge ist aufrecht, wie es noch niemals gewesen. Die Wahrheit selbst wagt sich, nur in gleißenden Fetzen ver mummt, aus ihrem Winkel hervor...¹

Пан Епамінондас Ляуфлер прожив добрі часи. Був ц.-к.² лісовим радником, мав велике поважання, великий вплив і великі доходи. А що він мав між іншим, так «побічно», ту слабу сторону, що любив одушевляти гарячими напитками, — се не мало нікого обходити. Про се не мав він нікому здавати справоздання. Хіба б собі самому. А позаяк був з собою у згоді, позаяк розумів себе, як розумів і свої лісові справи, тож і ходив (як кажуть простенькі люди) «годинник зовсім в порядку». Відтак, коли слаба сторона змоглась та стала збагачуватись більшими наслідками, коли показалось, що великі причини спрваджують і великі події... тоді й настало... та про се вже опісля...

Пан Ляуфлер був жонатий і мав чотири доньки й одного сина. Останнього любив він несказанно, ба навіть

¹ Всюди панує брехня, як ще ніколи дотепер. А правда відважується виповзати зі свого кутка не інакше, як закутана в привабливо-яскраві ганчірки... (нім.).

² Ц.-к. — цісарсько-королівський.

обожав. «Се буде гординя мого життя, світило цілої родини, се чоловік будучини!» — мовляв він часто до своєї жінки й добрих знакомих. Добра жінчина, котра так само обожала одинака, вірила сміливому віщуванню свого мужа. Вона бачила сама не раз у своїх мріях сина лісовим радником, бачила, як він їздив у елегантній колясці, гордими кіньми, біля нього багата жінка, його здоровлять низенько малі й великі, старі й молоді; бачила його також поважним лікарем-радником у товаристві високих осіб, що з ним дружньо балакають.

Часами зміняв муж будучини свій завід¹ й вибирав становище надвірного радника. Супроти того не можна було вже нічого закинути. А як се звучало шумно! «Високоповажаний пан Герман-Євген-Сидор Ляуфлер, ц.-к. надвірний радник!» Надвірний радник! Ні, надвірним радником буде, мусить бути. Се якраз мудріше, ніж лікарським радником або лісовим радником! Ну, щодо останнього, то воно припало їй лише так en passant² на думку, бо її муж займав випадком те становище. Однак усякий, хто мав лише цятинку дару думати, мусив признати, що лісовий радник не те, що надвірний радник! А коли є вже хто раз надвірним радником, тоді й до міністра судівництва недалеко. Ой Боженьку, що то не коїться все в чуднім бігу часу!

Вона не була одна з тих, котрі вірують в чуда, в протекцію або що таке. Борони Боже, так низько вона ще не упала, тож саме й не думав так ніхто в домі її та її мужа. Вона хотіла речі лише так брати, як вони самі со-

¹ Завід — професія, фах.

² Між іншим (*фр.*).

бою представлялись. Наприклад, хто був от хоть би там і Гамбетта (котрого вона бачила оногди в паноптикум¹), нім став славним на цілу Францію? Яким був Колумб, нім відкрив Америку? Певно, не таким славним, яким уже став опісля. Був і ще такий один, що сягав немов під небеса. Ах, що то їй все так із пам'яті вибилось, і вона собі ні імені, ні року не могла пригадати! Головне, однак, в тій події було те, що хтось там в молодих літах був пастухом, а на старість став митрополитом.

Однак — куди ж вона загналась? Аж сміх бере. Герман-Євген-Сидор не був ані бідним хлопцем, що вичісував вовну у свого батька (як се робив той бідняка, той Колумб), а вже найменше пастухом. Він був сином ц.-к. лісового радника й міг легше, ніж кожний інший, дістатись на таку висоту. Інших перепон не могла доля поставити. Що ж до тих пари шкільних років, про котрі люди стільки заводять, то вона ними мало журилася. А коли є вже хто раз в університеті, то літа минають, неначе їх і не було.

Герман-Євген-Сидор не показував на тепер особливої охоти до науки, але (того б вона й рада бачити, хто б науку любив) чи ж можна було йому, тому живому хлопцеві, робити з сього закид? Він же не належав до тих бездушних натур, котрі уміють годинами нерухомо на твердих шкільних лавках пересиджувати; а противно, був один із тих величаво уложених характерів, котрі вимагають іншого проводу та поведення, як, приміром, звичайні сини урядників або — надто —

¹ В паноптикумі (лат.).

мужиків! Однак висушені тверезі професори (вона їх ненавиділа), котрі з пожовклими щоками, наче мумії, проходжувалися й молодості, мабуть, зовсім не розуміли, вони не могли його зрозуміти! Немилий наслідок цього був такий, що збилися з правого шляху, що взяли «п'як»¹ на нього, прозивали його сильну волю «упрямістю та злосливістю», а його смілі, свободні бесіди й дотепні діла називали вони попросту трійлом для цілого класу, ще й переслідували його, в повнім значенні слова, на смерть...

Під час, коли син невинно розвивався, підростали й доньки. Природа обдарувала їх під кожним взглядом щедро; крім того, посилала їх пані радникова на науку французької мови й музики; батько займав гарне становище, тож по балах, домашніх забавах та інших вечірках рвалися за ними молоді люди... І так, усміхалась пані радниковій будучина ясна та чиста, наче та днина весняна, і вона називала її в своїм серці своєю «другою будучністю».

І газдівство розуміли вони неабияк! Розуміли його так, як його в нинішніх часах не розуміє перша-ліпша жінка! Про се дбала пані радникова ще заздалегідь. Вона не належала до тих жінок, котрі супокійним оком глядять на доньок, наколи ті беруть книжку до рук і в будню днину та читанням безбожних любовних дурниць або й інших пустих діл крадуть час Богові. Правда, зовсім без гріха в тім взгляді не були і її дві середущі доньки (найстарша перебувала в одній кривнячки, а наймолодша

¹ Взяти «п'як» — завзяття, присікатися.

була ще незріла до того трійла), Олена й Ірина. Через се вона мала не раз і гіркі хвили.

Особливо Олена спричинювалася головно до сього. Повинишпорювала бог зна звідки тоті варіяцтва¹ на день божий та й проглитала їх у цілім значенні того слова! А як розуміла про се опісля розказувати! Юрбою окружали її мужчины, і то ще молоді, а вона говорила, розбирала й перечилась, що тільки — Боже, змилуйся! Бесіди пекучі, немов залізо, небезпечні слова, як: соціалізм, натуралізм, дарвінізм, питання жіноче, питання робітницьке — бриніли, мов бджоли, біля чесних ух пані радникової й лякали, наче страшила, в білій днині її набожну душу, денервували її та спроваджували безсонні ночі...

Мало що розуміла вона з того; відчувала, однак (справдешне чисте серце материнське завсіди на правій дорозі), що дуже лихий і небезпечний демон заволодів душею доньки, котру пані радникова так обережно стерегла, та й уніс її в країну смішливості й безумства! Наче іскри огняні, сипалися слова з уст дівочих і падали важкими ударами на бідну жінчину. Ах, що вона сього дожити мусила, що її донька розвивала нежіночі, хоробливі, безбожні погляди та говорила про якусь рівноправність між *мужчиною і жінкою!* В таких хвилях була би вона найрадніше з сорому та лютої в землю запалась. Її донька! Донька ц.-к. лісового радника висказувала думку, щоби жінкам було вільно ходити в університети, там нарівні з мужчиною набувати освіти; в житті самій удержуватися, не ждати лише подружжя, котре сталося

¹ Варіяцтва — божевілля.

простим прибіжищем проти голоду й холоду! Се якраз виглядало, начеб її нічого не учили й вона мусила по-боюватися о свою будучину! Матінко Божа, вона, така прегарна, поважна, потребувала щось подібне ще й явно голосити!..

Се все вона таки на свої вуха чула. Що, однак, при інших нагодах і публічно говорила, доносили їй добрі, поважні товаришки і знакомі:

— Наколи ви їй ті дурниці не виб'єте з голови, то будете наслідків гірко жалувати; вона ще молода, буйна!

— Дівчина губить легкодушно свою будучину й відстрашує від себе і від других сестер женихів!

— Де, ради Бога, нассалась вона того трійла? — питала знов інша з товаришок.

— Чи завважали ви ту двозначну усмішку в молодого К., коли вона останнім разом розводилась про жінок-лікарок, доводячи, що вони були б правдивим добродійством для суспільності? А молодий К., се ж прецінь всім звісно, перша партія в місті!

— Хто ж буде дома їсти варити, наколи жінка стане до уряду ходити? Хто буде порядкувати, прати, шити? Невже ж мужчина? Ха-ха-ха! Чи ж се не чиста дурниця — розводити такі теорії? Я поважаю й шаную вас високо, ласкава пані радникова, однак ви супроти того дівчати не заховуєте достаточного материнського авторитету. Най би моя дитина виступила з такими нісенітницями, я її вже скоро привела б до розуму! Або чи ви чули, що про неї пані С. говорила? А вона прецінь теж щось знає!

— Що, ради Бога, що казала пані С.?

— Казала: ціле її поведення — то лише вища тактика кокетерії; я жінщина і доволі знаю тайні ходи жіночої думки.

На такі слова правди не знала пані радникова нічого відповісти. Сиділа, начеб здеревіла, по таких бесідах.

— Що ж мені діяти, дорога пані докторова? — питала вона стиха.

— Що? Попросту книжки забрати й читання хоробливих авторів раз назавсіди заборонити!

— Сього я не можу вчинити Олені, не можу! Щодо заборони, то забороняю, і як ще, але книжки забирати... того я справді не можу, пані докторова!!

Тут виринула перед її душею висока стать молодшої дівчини з сніжно-білим обличчям та супокійними, лагідними очима...

— І що ж вона таке, що ви супроти неї такі безсильні?

— Що? «Мамо, — каже, — дозволь, нехай я тебе поважаю та не причислюю до тих, котрі навмисне не хочуть зняти полуду з очей, що, боячись правди, немов світла сонячного, затоптують своєвільно людські права...»

Такі і тим подібні хвилі переживала пані радникова. На жаль, ся дівчина уміла все її супокійну душу виводити з рівноваги, як-небудь вона за кожний раз по таких бесідах (з болем і лютістю заразом) висказувала їй свої думки. Се ніколи не помагало. Наче тіль, підіймалася за старшою сестрою й Ірина, і, терпелива та лагідна, якою завсіди бувала, вміла в таких хвилях, немов правник, заговорювати й заспокоювати пані радникову, й гаряче боронити поступки й погляди сестри. Десь-колись прилучувався до них і один молодий чоловік, медик, Стефан Лієвич.

Повернувши з-за границі на ферії¹ додому, заходив він у дім пана радника та затроював життя пані радниковій...

Чого вже він не оповідав!.. Боже, змилуйся! А вони прислухувались йому, неначеб апостол правди витав між ними та розказував про все блаженство небес. Оповідав, приміром, про студіюючих жінок і інших, тим подібних; говорив, що багато з них здає екзамен з найлуччим успіхом, а раз оповідав (то се уже брехав, як собака), що декотрі з професорів поженились-таки із своїми студентками! І багато, багато чудного розказував ще...

— Емансипація жіноча в Швейцарії або і в інших поступових краях — се точка, давно виборена. Приходиться соромитися, що тут жінки остались ще так позаду за другими народами, не те що не журяться самі про се, щоби здобути собі рівноправність із мужчинами, але вважають її якоюсь химерою. Заграбавшись між свої чотири стіни, не завдають вони собі навіть настільки праці, щоби дещо путнього прочитати, щоби хоч тим часом сею дорогою очиститись з перестарілих, дурних, просто смішних пересудів. А про якусь основну освіту, про розуміння природознавства та матеріалістичної філософії нема вже й бесіди. Освоєні поверхово з поодинокими галузями наук, з поодинокими фактами всесвітньої історії, думають, що вони справді доволі озброєні супроти вимог життя. І вони задумують з горсткою того наукового криму при невідраднім положенні, яке тепер займають в суспільності, вести боротьбу о існування! — Тут і розсміявся він. — Аж розпука бере, — говорив він раз, наколи Олена

¹ Ферії — канікули.

з блідавим лицем і широко отвореними очима прислухувалась його словам, — коли подумаєш, в яким глибокім сні остаються ще нині жінки, як мало журяться про свою самостійність!..

— Вони тому не винні, Лієвичу, — перебивала тоді, боронячи, Олена. — Се лиш наслідки нещасного виховання та вкоріненого пересвідчення, що думати, знати пристойть мужчині, а жінці має воно служити за оздобу!

— Се дійсно так, дійсно, наслідки пересудів і темноти; однак, наколи яка жінщина підійметься і, щиро беручись за діло, старається збудити сонну сестру, чому кидаються на неї, неначе вона торкала їх огняними кліщами? Чому, приміром, ганять вас, Олено, наколи ви їм висказуєте свої просвічені, здорові погляди? Се є, власне, те, чого я жінкам не можу простити. Щодо решти, то вони справді не винні. Доки сучасний устрій суспільності існуватиме, доти остануться вони малолітніми; однак і сей лад не вічний. Будучина жіноча лежить в їх руках. Нехай озброюється кожна по можності, відповідно до обставин, а зброя їх... яка чиста, яка сильна, як варто по неї сягнути!! Се — знання, Олено!

Так говорив він часто, а часом ще більше. А пані радникова знала, що всі ті «об'ясняючі» розмови відносились до неї, бо вона поборювала ту модну божевільну й деморалізуючу хворобу на кожному кроці. Для того й ненавиділа вона його з цілої душі, всіма нервами її величезного материнського серця! Для Германа-Євгена-Сидора не мав він ніколи приємного погляду ані доброго слова. Він важився прибирати позицію й манери ментора, неначе вона його о се коли-небудь просила або її чоловік,

радник, хоч би одним звучечком! Нечемний!.. Із своєю великанською поstattю, густою русою гривою видавався він наче фірман біля ніжної, граціозної фігурки Герман-Євгена-Сидора...

Одного разу роззухвалився навіть він до того ступеня, що вчитав йому в брутальний спосіб літанію¹. Вона лиш випадком чула останні слова плебейської проповіді, й то, власне, коли вступала в малі офіцини², в котрих мешкав хлопець, але забути їх вона ніколи не зможе!

— Наколи б я мав вас у руках; ви, нікчемний, з глибини душі зненавиджений хлопче, — сичав він, — може, й удалось би мені вас ще видобути з сього болота, в котре ви як-небудь, ще такі молоді, залізли по вуха; а так ідете чимраз дальше до згуби! Тепер...

— Ви не маєте мені нічого розказувати, нічого приписувати! — боронився Герман-Євген-Сидор. — Зрештою йду зараз до Олени й розкажу їй, як чемно уміє говорити апостол жіночий.

— Безвстиднику! — закипів молодий чоловік. — Зрештою йдіть! Вона буде тішитись, коли довідається про аванс свого брата, котрий їй і без того наводить безсонні ночі.

З тої хвилини давала вона (радникова) йому при кожній нагоді зрозуміти, що його присутність їй ненависна; а він (наколи вже йому надто було) блід, однак мовчав, чого вона ніколи зрозуміти не могла, і — з'являвся наново...

Так зітхала пані радникова не раз з глибини серця, згадуючи згубні химери своїх доньок. Могла, однак, говорити

¹ Літанія — молитва у католиків.

² Офіцини — задня частина будинку.

й думати, що хотіла; могла невтомимо нагадувати донькам границі жіночого світогляду, — все було надармо. Вони оставалися уперто при своїх фарсах і носили голови інакше, як випадало донькам ц.-к. радника лісового...

* * *

Був пізній ясний вечір і вже по Великодніх святах. Мале містечко утихло, і виразно було чути шум гірської ріки, що прорізувала місто. Воно лежало в долині, а по обох сторонах підіймались величаво гори — Карпати. У мрячну синяву сповите верхів'я, освічене магічним світлом місячним, викликувало чудні тужливі чуття в людській груді...

З одної малої незначної хатини вийшли Олена і Лєвич. Вона довірливо сперлась на його рамено, і обоє звернули в одну з тихих улиць.

— Який нині чудовий вечір, Стефане, — промовила вона стиха, поважно. — Начеб для тебе Бог наказав супокій, щоб ти його міг подивляти ще востаннє в цілій супокійній красі!

— З тобою, Олено. Що він мені без тебе? Який я щасливий, що перебув з тобою останній вечір. А все ж таки, — додав він трохи згодом, — мішається із сим чувством важкий сум, коли подумаю, що вже завтра мушу від'їжджати від тебе, і то на два роки!

Її пройняла легка дрож, і вона з нервовим поспіхом сховала золоті коси глибше під хустку і, пригорнувшись ближче до нього, мовчала...

Він похилився вперед і заглянув їй в очі. Вона вида-лася йому блідою.

ЗМІСТ

ЛЮДИНА	3
I	5
II	41
ЗА СИТУАЦІЯМИ	91
Частина перша	93
Частина друга	154
Частина третя	225